

DOI 105281/zenodo1484638

POLSKO-UKRAIŃSKA DYSKUSJA DOTYCZĄCA WYDARZEŃ NA WOŁYNIU PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ: OSIĄGNIĘCIA I PROBLEMY

Liudmyla Strilchuk

*doktor habilitowany nauk historycznych, profesor Wschodnioeuropejskiego
Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki (Łuck, Ukraina)
strilczuk@ua.fm*

Adnotacja. Jedną z najbardziej problematycznych stron historii polsko-ukraińskiej są relacje międzynarodowe pomiędzy Polakami a Ukraińcami z okresu II Wojny Światowej, które są znane społeczności jako "Tragedia Wołyńska". Na przestrzeni ostatnich lat pomiędzy Polską a Ukrainą wynikało dużo sprzeczek ze względu na ocenę przyczyn oraz przebiegu konfliktu etnicznego na Wołyniu w latach 1943-1944, podliczenia liczby ofiar konfliktu oraz zagadnień związanych z rozpatrywaniem wspólnej historii. Badany problem stał się przedmiotem spekulacji politycznych i wpływa negatywnie na współczesne relacje etniczne.

Poszukiwanie kierunków transformacji pamięci historycznej Ukraińców i Polaków i złagodzenia sprzeczności etnicznych polega na zróżnicowanym, nie zaangażowanym przedstawieniu wszystkich aspektów danego problemu i na przewyciężeniu negatywnych stereotypów społeczno-historycznych, mających miejsce w obu społeczeństwach.

Słowa kluczowe: pamięć historyczna, konflikt międzyetniczny, Ukraińcy, Polacy, Wołyń, II Wojna Światowa, dyskusja.

POLISH-UKRAINE DISCUSSION ON EVENTS IN THE FOLK IN THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR: GIFTS AND DIFFICULTIES.

Liudmyla Strilchuk

Dr., professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, (Lutsk, Ukraine)

Abstract: The interethnic relations between Ukrainians and Poles in the period of the Second World War, known to the general public as "Volyn tragedy", is one of the most problematic pages of the joint Polish-Ukrainian history. In recent years there has been a lot of controversy between Ukraine and the Republic of Poland over the assessment of the causes and development of the inter-ethnic conflict in Volyn in 1943-1944, calculation of the number of victims of the conflict and the issues of interpreting the events of common history. The problem in question has become the subject of political speculations and negatively affects modern inter-ethnic relations. The search for the ways to transform the historical memory of Ukrainians and Poles and to eliminate interethnic contradictions implies the multifaceted, unbiased elucidation of all aspects of the problem and surmounting the negative socio-historical stereotypes that occur in both societies.

Key words: historical memory, interethnic conflict, Ukrainians, Poles, Volyn, Second World War, discussion.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ДИСКУСІЯ ЩОДО ПОДІЙ НА ВОЛИНІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЗДОБУТКИ ТА ТРУДНОЩІ.

Людмила Стрільчук

доктор історичних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Анотація. Однією із найпроблемніших сторінок спільної польсько-української історії є міжнаціональні взаємини українців і поляків періоду Другої світової війни, що відомі широкому загалу, як «Волинська трагедія». В останні роки між Україною та Республікою Польща виникає чимало суперечок з приводу оцінки причин та перебігу міжнаціонального конфлікту на Волині 1943 – 1944 років, підрахунку кількості жертв конфлікту та питань трактування спільної історії. Досліджувана проблема стала предметом політичних спекуляцій і негативно впливає на сучасні міжнаціональні взаємини.

Пошук шляхів щодо трансформації історичної пам'яті українців та поляків, згладження міжнаціональних протиріч, полягає у різнобічному незаангажованому висвітленні усіх аспектів проблеми та подоланні негативних суспільно-історичних стереотипів, що мають місце в обох суспільствах.

Ключові слова: історична пам'ять, міжнаціональний конфлікт, українці, поляки, Волинь, Друга світова війна, дискусія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Взаємовідносини двох сусідніх держав України та Республіки Польща, власне, як і взаємини двох народів, мають багатовікову історію формування та розвитку. Слід визнати, що відносини між двома сусідніми державами і націями, в силу різних історичних подій та факторів, не завжди відзначалися стабільністю. РП та Україну пов'язує майже 700-літнє спільне минуле, впродовж якого обидва народи пережили як періоди добросусідства, так і багатьох непорозумінь, відкритої ворожнечі, конфліктів.

Логічно, що в національному середовищі як українців, так і поляків розвивалося сильне, іноді, навіть, гіпертрофоване прагнення дати відповіді на багато складних питань історичного минулого, у багато чому спільного для українців та поляків. «Волинська трагедія» постала чи не найскладнішим питанням в міжнаціональних взаєминах, тим більше, що по обидва боки українського-польського кордону є живі свідки протистояння українців та поляків на Волині у роки Другої світової війни, і кожен із них має власні образи і трактування тих подій.

Метою запропонованої статті є аналіз суспільного та наукового дискурсу в Україні та Польщі щодо Волинських подій Другої світової війни, з'ясування його найбільш складних і суперечливих моментів.

Аналіз останніх досліджень з теми. Проблемам історичної пам'яті суспільств присвячено чимало праць як українських так і зарубіжних вчених. Серед багатьох праць слід виділити наступні: теоретичні аспекти формування і складників історичної пам'яті досліджував французький вчений П.Нора (Нора, 2014), який є цитованим у представленій статті та А. Киридон (Киридон, 2018). Праці, присвячені саме подіям на Волині у роки Другої світової війни, представлені польськими та українськими дослідниками, зокрема Евою та Владиславом Сімашками, Г. Мотику (Мотука, 2014), В. Вятровичем, М. Кучерепою (Кучерепа, 2005), В.Вісиним, І.Пущуком, В. Сергійчуком, Б. Гудьом (Hud, 2018), Я. Грицаком, О. Каліщук та іншими. Перелічені історики

досліджують у своїх працях вузькі аспекти міжнаціонального українсько-польського конфлікту, їх причин та наслідки. Наприклад, О.Каліщук (Каліщук, 2013, 2016) та М. Кучерепа (Кучерепа, 2001) у своїх наукових доробках аналізують сучасний суспільний дискурс щодо міжнаціонального українсько-польського протистояння на Волині у роки Другої світової війни, прослідковують причини ескалації міжнаціонального конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Сучасності притаманна не просто здатність пам'ятати минуле, а й чітко усвідомлювати своє місце і роль у цьому процесі. Події, відносно недалекої минувшини, які передаються як пам'ять покоління, що було учасником певних історичних подій чи їх свідком, чи не найдієвіше впливає на формування історичного теперішнього під впливом цієї самої історії. І українському, і польському суспільствам притаманна така історична пам'ять, що між тим, зазнала відчутних впливів і здійснила ряд трансформацій у силу різних причин. На думку видатного французького історика П. Нора процес перетворення сучасної історії на історичне теперішнє, щонайменше впливає на самий спосіб творення історії недавнього минулого: властиві йому категорії часової осмисленості, як-от поняття покоління або повернення до поняття події, активізація критичної історії пам'яті, нова потреба в культурній історії, повернення політичної історії під знаком політичного, нова увага до таких сюжетів (Нора, 2014, С.54) (і нові акценти!)... І небачена сама по собі зацікавленість тим, що таке властиво для нас сучасне? Інші типи підходу, інші сюжети, інше істориків ставлення: це майже наша історія, порівняно із історією сучасного, до якого нас запрошує справжня історія теперішнього часу (Нора, 2014, С. 55).

Беззаперечними є факти існування негативних суспільно-історичних стереотипів у свідомості українського та польського народів, породжених частими конфліктами та драмами історичної минувшини. Наприклад, негативний стереотип українця прививався переказами про Хмельниччину і гайдамаччину, підсилювався відносно свіжими подіями Другої світової війни та подіями на Волині середини 40-х років ХХ століття. А на західних теренах України образ сусіда-поляка викликає асоціації з утисками українців, коли на «східних кресах» Другої Речі Посполитої закривалися українські школи, культурно-освітні заклади, руйнувалися православні церкви, нищилися селянські господарства під час пацифікації (Стрільчук, 2013, С. 10). У роки війни польське підпілля винищувало українську інтелігенцію, а нова повоєнна влада Польщі продемонструвала своє відношення до українців через акцію «Вісла».

В період тоталітаризму негативні стереотипи в обох народів по відношенню один до одного ще більше посилювалися через антипольську пропаганду в Україні і антиукраїнську в Польщі, зокрема шляхом фальсифікації та викривлення історії. В польській свідомості українці поставали «націоналістами» в самому крайньому негативному значенні цього слова, а отже, українці уявлялися найбільшими ворогами поляків і причиною усіх їх нещастя (Заброварний, 1997).

Сучасні українсько-польські стосунки, на жаль, ще не до кінця змогли здолати і відкинути усі негативні стереотипи в свідомості двох народів. Головні причини цього, на нашу думку, полягають у наступному:

- доволі важко переламати закоренілий у свідомості старшого покоління синдром упередженості, на це потрібно тривалий час, іноді, навіть, зміни поколінь;

- усталений негативний стереотип українця в Польщі підтримується різноманітними екстреміськими та націоналістичними групами і (окремими) публікаціями в пресі. Прикладом може слугувати діяльність «кресових» організацій а Перемишлі;

- існує певна недовіра щодо доброї волі іншої сторони у зміцненні співробітництва та дружніх відносин;

- для поляків прослідковується брак економічної та культурної привабливості України. РП ніколи не розглядала Україну, як фінансового чи технологічного партнера, радше всі сподівання Польщі були спрямовані в західному напрямку;

- для польського суспільства, переважна більшість якого сповідує католицизм, православ'я та греко-католицизм, духовна ситуація на Україні є чужою і незрозумілою, а тому релігійний чинник досить потужно впливає на суспільну свідомість.

А між тим, з метою подолання негативних стереотипів, узгодження трактування спільної історії та заради міжнаціонального примирення впродовж 90-х років ХХ – на початку ХХІ століття відбувався дискурс української та польської наукової еліти щодо складних сторінок спільної історії (Гаврилюк, 2002). Ці семінари, стали першим кроком до виявлення цілісної картини польсько-українських взаємин у роки Другої світової війни.

Історія згаданого наукового дискурсу розпочалася з рішенням Президії Академії Наук України, саме тоді, 26 серпня 1993 року було створено українсько-польську історичну комісію на чолі з академіком Я.Ісаєвичем. А вже 29 жовтня того ж року у Люблині, відбулося організаційне засідання спільної комісії істориків «Україна – Польща». Українську частину комісії очолив Я.Ісаєвич, польську – професор Ягелогського університету А.Подраза. Під час першого засідання було обговорено плани на найближче майбутнє, визначено головне коло питань до обговорення та узгодження (Стрільчук, 2013, С. 349).

Наступним кроком до організації семінарів стала конференція польських та українських істориків, організована Центром «Карта» у 1994 році в Подкові-Лесній, на якій було прийнято рішення розпочати серію наукових семінарів, які відбуватимуться поперемінно у Варшаві та Луцьку і на яких польські та українські історики зможуть здійснити спробу дійти до спільної думки щодо причин і характеру цих подій. Патронат над семінарами взяли на себе Світовий союз воїнів Армії крайової (очільник А. Жупанський) і Об'єднання українців Польщі (очільник Ю. Рейт); наукове спрямування семінарів здійснювали Військово-історичний інститут (пізніше Академія національної оборони Польщі, на чолі з А. Айненелем) і Волинський державний університет імені Лесі Українки (на чолі з М. Кучерепою та Я.Ісаєвичем) (Калішук, 2013, С. 78).

Впродовж 1996 – 2002 років відбулося десять семінарів, на яких фахівці обох сторін обговорили усі складні польсько-українських взаємин міжвоєнних десятиріч, років Другої світової війни та перших повоєнних років. Підсумками семінарів стала публікація матеріалів доповідей і стенограм обговорень, дискусій, протоколів узгоджень і розбіжностей, а також хронології подій на Волині та Галичині у 1939 – 1945 роках виданих польською та українською мовами. Опубліковані матеріали заповнюють прогалини в історії українсько-польських відносин періоду Другої світової війни (Кучерепа, 2001).

Перебіг семінарів, власне, і самі опубліковані матеріали, засвідчили складність досягнення спільного погляду на суперечливі питання, якщо робити це на ґрунті політизованих позицій. Кожна із сторін прагне бачити події українсько-польського міжнаціонального конфлікту часів війн із позицій власних національних інтересів, а спроби подивитися на них із загальнолюдських позицій майже завжди наштовхувалися на звинувачення у зраді «національних інтересів». Попри суттєві відмінні підходи істориків України та РП до багатьох питань польсько-українських взаємин означеного періоду, семінари продемонстрували, що такі зустрічі мають право на існування і спрямовані на згладження наріжних каменів суперечок.

Як зазначає дослідниця цієї проблеми О.Каліщук, попри обґрунтовані побоювання, що семінари стануть розмовою «глухого з німим», виявилось, що історики обох країн, можуть і вмють розмовляти мовою аргументів, опертих на факти, а не мовою вулиці, і, можливо, з часом їм вдасться наблизити свої позиції. Не зважаючи на сильний тиск з боку громадськості обох країн та неоднозначне сприйняття як у Польщі, так і в Україні, історики змогли дійти до порозуміння у багатьох спірних питаннях (Каліщук, 2013, С. 79).

А між тим, політичні заяви польської політичної еліти 2013 – 2016 років зацентрували увагу на проблемах спільної українсько-польської історії, загостривши історичні акценти польського суспільства на конфліктних моментах минувшини, зокрема, подіях Другої світової війни на Волині.

Для ілюстрації проблем історичної пам'яті у сучасних українсько-польських взаєминах більш детально зупинимось на останній тезі, тим більше, що саме нещодавні акценти зроблені польською політичною елітою, великою мірою вплинули на зміну суспільної думки поляків стосовно їх східних сусідів – українців.

В історію українсько-польського пам'яттєвого дискурсу липень 2016 року увійде розмежувальним каменем незгод та розбитих сподівань, обнуливши чверть столітній діалог інтелектуальної та політичної еліти двох країн. Як відомо, 22 липня Сейм Республіки Польща проголосував за резолюцію «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Ця ухвала Сейму змусила українських істориків констатувати поразку у двосторонньому діалозі. Як заявив Ярослав Грицак в інтерв'ю одному із інтернет видань: «... маю визнати: після бійки кулаками не розмахують, а бійку ми програли. Вважаю це особистою поразкою.... Тому краще перегрупувати сили і думати про новий наступ» (Грицак, 2016, С. 2).

По-суті, усі попередні напрацювання у площині узгодження і трактування спільної історії виявилися марними. Йдеться, наприклад, про багатолітній діалог науковців з питань узгодження трактування спільної історії, спільну заяву президентів України та РП «До порозуміння і єднання» від 21 травня 1997 року, відкриття президентами обох країн Л. Кучмою та А. Квасневським меморіалу українсько-польського примирення у с. Павлівка, що на Волині у 2003 році, вироблення спільного бачення щодо меморіалу орлят у Львові та відкриття тогочасними президентами В. Ющенком та А. Квасневським 24 червня 2005 року на Личаківському кладовищі меморіалу загиблим воїнам Української Галицької Армії та «Меморіалу орлят», відкриття В. Ющенком та Л. Качинським 13 травня 2016 року пам'ятника меморіалу загиблим українцям у с. Павлокома (РП), а 28 лютого 2009 року президенти України та Польщі В. Ющенко та Л. Качинський

беруть участь у вшануванні жертв міжнародного протистояння у роки Другої світової війни у Гуті Пеняцькій (Україна) (Стрільчук, 2017, С. 375–376). Усі ці, позитивні приклади, конструктивного діалогу, діалогу, що вів до міжнародного порозуміння і примирення, відійшли на другий план.

Республіка Польща, що у пострадянський період для України була не просто добросусідською державою, торговельним партнером, а й стала партнером стратегічним, що означає поглиблення і розширення міждержавного співробітництва у політичній, економічній і гуманітарній сфері. Але, от якраз, гуманітарна сфера двосторонніх взаємин у останні роки виявилася найпроблемнішою.

Про різке загострення проблем історичної пам'яті і негативні зміни суспільно-історичних стереотипів свідчать так звані «війни на могилах» - пилондрування місць національної пам'яті. Як приклад наведемо хронологію за останні три з половиною роки:

2014 рік.

- квітень 2014 року на греко-католицькому цвинтарі в с. Молодичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства знищено пам'ятник українській громаді села;

- березень 2014 року осквернено символічну могилу вояків УПА у Грушовичах Ярославського повіту Підкарпатського воєводства;

- травень 2014 року повторний акт вандалізму у Грушовичах;

- 2 липня 2014 року у с. Вербиця Томашівського повіту Люблінського воєводства пошкоджено пам'ятний знак на увічнення українських жертв комуністичних репресій.

2015 рік.

- осквернено пам'ятний знак воякам УПА на горі Монастир біля с. Верхрати Любачівського повіту Підкарпатського воєводства;

- осквернено пам'ятний знак воякам УПА у с. Молодичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства;

- пошкоджено пам'ятний знак загиблим українцям

у с. Радружі Любачівського повіту Підкарпатського воєводства;

- осквернено пам'ятний знак воякам УПА у с. Білосток Грубешовського повіту Люблінського воєводства;

- 27 травня 2015 року пошкоджено пам'ятний знак на символічній могилі вояків УПА у Грушовичах Підкарпатського воєводства.

2016 рік.

- 5 березня 2016 року частково знищено пам'ятник українській громаді у с. Молодичі Ярославського повіту Підкарпатського воєводства;

- 15 травня 2016 року здійснено наругу над могилами українського військового кладовища у с. Пикуличах поблизу Перемишля;

- 9 жовтня 2016 року члени ультраправої організації Obóz Wielkie Polski знищили пам'ятник на братській могилі вояків УПА у с. Верхрата Любачівського повіту Підкарпатського воєводства.

2017 рік.

- 8 січня 2017 року у с. Гута Пеняцька Львівської області невідомими особами зруйновано меморіал загиблим полякам споруджений в пам'ять особам, загиблим в ході каральної акції в роки Другої світової війни;

- 12 березня 2017 року розмальовано червоною фарбою пам'ятники жертвам українсько-польського конфлікту у роки Другої світової війни у с. Підкамінь на Львівщині;

- 14 березня 2017 року повторно сплюндровано пам'ятний меморіал полякам у с. Гута Пеняцька Львівської області.

Акти вандалізму у місцях національної пам'яті, безумовно, не додають позитиву у двосторонні міжнаціональні взаємини, а їх зростаюча динаміка свідчить про загострення проблем історичної пам'яті в українсько-польських відносинах (Стрільчук, 2017, С. 376–377).

Французький історик та мислитель П. Нора розмірковуючи над роллю «місць пам'яті» у долі нації зауважує, що пам'яттєві рухи і національні історичні пам'яті поставали історично радше як заклики чи нагадування, як вимога визнання справедливості, прохання вписати себе до великого реєстру національно історії, а не як вимога засудити чи знищити національну історію. Нині все навпаки... Поворот відбувається у кілька етапів. Спершу поняття «місця історичної пам'яті» було формою критичної дистанції одо унітарної національної історії – теологічної, спонтанно охопленої наміром само прославлення та комеморації себе самої.... Таки був уже і вплив пам'яттєвого, що засіб, створений, щоб розбити комеморативне, невдовзі за визначенням перетворився на привілейований інструмент нестримних комеморативних церемоніалів (Нора, 2014, С. 255–256).

Висновки. Таким чином, можемо підсумовувати, що польсько-українська дискусія з приводу міжнаціонального протистояння на Волині у 1943 – 1944 роках, що велася на рівні науковців, політиків та пересічних громадян за останні два з половиною десятиліття вирізняється конструктивним діалогом і періодами загострення протиріч. Той позитивний поступ, що на початку XXI століття намітився у міжнаціональному дискурсі, був знівельований у останні п'ять років. Наведені приклади непорозумінь між українцями та поляками вкрай негативно впливають на двосторонні українсько-польські відносини і міжнаціональні взаємини, ставлячи під сумнів напруження політичної та наукової еліти двох країн, ризикуючи ще більше ускладнити і загострити міжнаціональні протиріччя. Тому проблеми історичної пам'яті мусять лягти в основу виваженої державної політики обох сусідніх держав. Подолання негативних стереотипів і формування нових, більш позитивних, у свідомості сусідніх народів стосовно один одного є важливою складовою гармонійного розвитку гуманітарних взаємин України та Польщі, і, як засвідчують події останніх років, актуальність історичної пам'яті у взаєминах України та Республіки Польща зростає.

References:

1. Гаврилюк О. Українсько-польський діалог 1990-х років стосовно подолання взаємних національних стереотипів: здобутки і нереалізовані можливості / О. Гаврилюк // *Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka*. – Rzeszów, 2002. – S. 63 – 71.
2. Грицак Я. Українсько-польські гуманітарні взаємини в 1991 – 2001 рр. шлях України та Польщі до прощення / Я. Грицак // *Новое время*. – 29 липня 2016 р. – С.2.
3. Заброварний С. До повного примирення і широго порозуміння / С. Заброварний // *Політика і час*. – 1997. - № 9. – С. 5 – 11.

4. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси / О.М. Каліщук. – Львів: Інститут українознавств ім. І Крип'якевича НАН України, 2013. – 510 с.
5. Каліщук О. У тіні Волині? Історія vs пам'ять / О. Каліщук. – Львів, 2016. – 162 с.
6. Киридон А.М. «Істоична пам'ять» у просторі політики пам'яті) / А.М. Киридон // Трансформації історичної пам'яті. Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «трансформації історичної пам'яті». – Вінниця, 2018. – С. 45 – 53.
7. Кучерепа М.М. Вісин В.В. Волинь: 1939 – 1941 рр.: навчальний посібник. / М.М. кучерепа В.В. Вісин. – Луцьк, 2005. – 486 с.
8. Кучерепа М.М. Україна – Польща: важкі питання / М. М. Кучерепа // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк : Вежа, 2001. – № 11. – С. 3–8.
9. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. / П. Нора. Переклад із фр. А. Репи. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2014. – 280 с.
10. Стрільчук Л.В., Стрільчук В.В. Інституційні складові українсько-польського гуманітарного співробітництва / Людмила Василівна Стрільчук, Віталій Васильович Стрільчук. Монографія. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 258 с.
11. Стрільчук Л. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українсько-польських відносинах / Л. Стрільчук // Україна – Польща: історичне сусідство. Матеріали міжнародної наукової конференції. 19-20 травня 2017 р. / ред.. Ю.А. Зінько. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – С. 376 – 377.
12. Стрільчук Л. В. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / Л. В. Стрільчук: монографія. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 608 с.
13. Hud B. Ukraińcy I Placy na Naddnieprzu, Wołyniu I w Galicji Wschodniej w XIX I pierwszej połowie XX wieku / B. Hud. - Warszawa, 2018, - 445 s.
14. Motyka G. Od Parośli do Borodycy. «Antypolsa akcja» OUN-B i UPA na Wołyniu I w Galicji Wschodniej 1943 – 1945 / G. Motyka . Wołyń 1943: pamięć czasów i symbol pojednania? - Warszawa? 2014, - 280 s.